

BENE Krisztián
egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

associate professor
University of Pécs, Faculty of Arts Pécs, Hungary
 email: bene.krisztian@pte.hu

**BERTHELOT TÁBORNOK ROMÁNIAI
 TEVÉKENYSÉGÉNEK MÉRLEGE ÉS EMLÉKEZETE**

**RESULTS AND REMEMBRANCE OF GENERAL
 BERTHELOT'S ACTIVITIES IN ROMANIA**

ABSTRACT

General Henri Berthelot had a successful career as a professional military officer before World War I and he gained considerable experience both as a team officer and as a member of the General Staff. In 1916 he was appointed Head of the French Military Mission to Romania. The Romanian army has suffered heavy defeats and the general played a major role in supplying, training and rebuilding the Romanian armed forces. Despite of his efforts, Romania concluded a ceasefire at the end of 1917, so the French military mission had to return to France. In 1918 at the end of the war Romania had again declared war on the central powers, so General Berthelot was redirected to the country with the aim of contributing to the fight against Russian Bolshevik forces by deploying a reorganized Romanian force. In order to achieve this goal, the general, now the commander of the Danube Army, set up in October 1918, considered it important to satisfy the western territorial demands of Romanian politics, and therefore supported the Romanian troops' action against Hungary. His attitude also aroused the disapproval of his French generals in the area, which eventually led to his repatriation in April 1919, but so far significant Hungarian territories have been under Romanian occupation due to his involvement. The Romanian government highly valued his work, awarded him honorary state citizenship with numerous honours and a rural estate, and in addition, many public spaces and a village were named after him.

Kulcsszavak: Berthelot tábornok, Románia, francia katonai misszió, Dunai Hadsereg, emlékezet.

Keynotes: General Berthelot, Romania, French Military Mission, Danube Army, remembrance.

1. Bevezetés

Henri Berthelot tábornokot a francia tisztikar egyik legtehetségesebb tagjaként tartották számon az első világháború előtt, aki nagyon jó teljesítményt nyújtott mind a rábizott egységek irányítása során, mind pedig a vezérkar tagjaként. Ez a kivételesen sikeres karrier megtorpant a világháború kitörése után, amikor a Németország elleni francia haditerv – amelynek Berthelot volt az egyik kidolgozója – látványos kudarcot vallott és a vereség szélére sodorta Franciaországot. Ebből kifolyólag a következő két év folyamán a tábornok különböző egységek vezetőjeként próbálta feledtetni hibáját, ami harctéri teljesítményével sikerült is neki, ezért amikor a vezérkar úgy döntött, hogy egy katonai missziót küld a megrendült helyzetű Romániába, szinte magától értetődő módon esett a választás Berthelot-ra a különítmény vezetőjeként. A tábornok beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mivel nem csupán a román haderőt sikerült újjászerveznie, hanem a román politikai vezetéssel is rendkívül szoros kapcsolatot épített ki. Ugyanakkor ez sem tudta megakadályozni, hogy Oroszország háborúból való kilépése után Románia is fegyverszünetet kérjen, majd pedig békét kössön a központi hatalmakkal, ezért a francia katonai misszióknak is vissza kellett térnie Franciaországba. Berthelot ebből kifolyólag 1918 nyarán az ötödik hadsereg parancsnokaként folytatta tevékenységét a nyugati hadszíntéren, azonban ez a megbízatása nem tartott sokáig, mivel az antanterők már ekkor egyeztetéseket folytattak Románia újbóli hadba lépéséről, amiben fontos szerep jutott az országban otthonosan mozgó tábornoknak is. 1918 októberében már a francia Dunai Hadsereg parancsnokaként tevékenykedett a balkáni hadszíntéren, novembertől pedig az újból hadviselő Romániában szervezte az oroszországi bolsevikok elleni fellépést. Ennek során kiemelt prioritásnak tekintette a román területei igények kielégítését, amelynek következtében a támogatását élvező román hadsereg jelentős kiterjedésű magyar területeket szállt meg Erdélyben és a Bánságban. Bár ezirányú tevékenysége végül hazarendeléséhez vezetett, ahol további sikeres pályafutás várt rá, ez már nem fordíthatta vissza az így kialakult katonai helyzetet, amely magyar szempontból rendkívül kedvezőtlen volt. Nem meglepő módon a román vezetés nagyon hálás volt Berthelot segítségéért, ezért a háború után számos elismeréssel jutalmazta, emlékét pedig a mai napig ápolják az országban.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk ennek a hazánkban viszonylag kevésbé ismert francia katonatisztnak az életútját, akinek közép-európai működése az első világháború alatt és után nagymértékben hozzájárult az új államok határainak kialakulásához. Bár ritkábban szokták kitérni tevékenységére, mint a Magyarországon működő más francia tisztkére, döntéseinek következményei miatt érdemes jobban megismerni előéletét, motivációit és tetteit.

2. Berthelot pályafutása 1916 végéig

Henri Mathias Berthelot 1861. december 7-én született Franciaországban a Loire megyei Feurs községben. Anyja Françoise Coquard, apja pedig Claude Berthelot csendőrszázados volt, így a rendvédelmi-katonai pályafutás közel állt a fiatal Berthelot-hoz, aki 1879-ben szerzett érettségi bizonyítványt a nagymúltú és kiváló képzést nyújtó lyon-i úgynevezett császári gimnáziumban. 1881-ben sikerült bejutnia a Saint-Cyr katonai akadémiára, ahol az Egyiptomról elnevezett évfolyam hallgatójaként folytatott tanulmányokat. Kiemelkedő tehetségről téve tanúbizonyságot évfolyama 342 hallgatója közül a negyedik legjobbként végezte el az iskolát. Katonai adatlapjának tanúsága szerint Berthelot fizikai kinézete a következőképpen festett: barna hajú és szemöldökű, szürke szemű, kis orrú, átlagos szájú, kerek állú, ovális arcú, valamint 1 méter 80 centiméter magaságú volt.¹

Katonai szolgálata első állomásaként 1883-ban hadnagyi rangban Algériába vezényelték, ahol az 1., majd a 2. zuávezred kötelékében teljesített szolgálatot. 1885 januárjában Indokínába vezényelték, ahol az 1. és 2. annamita vadászszázaljak soraiban szolgálva átesett a tűzkeresztségen, 1886-ban főhadnagyi kinevezést kapott, majd 1887-ben az Annami Birodalmi Sárkányrend lovagi fokozatával tüntették ki. Ugyanebben az évben lázas megbetegedése miatt visszavezényelték Franciaországba, ahol a 96. gyalogezred kötelékében folytatta szolgálatát. 1888-ban felvették a Hadiiskolába, ahol emelt szintű tiszti képzésben részesült, majd kötelező vezérkari gyakorlaton vett részt, és ennek lezárultával 1891 novemberében századosi rangot kapott. Ezzel egyidőben hivatalosan a 91. gyalogezred kötelékébe nyert beosztást, azonban felsőbb utasításra Ausztriába küldték, hogy tökéletesítse német nyelvtudását. Innen 1893 márciusában tért vissza Franciaországba, ahol a 132. gyalogezredhez irányították. Itt ismerkedett meg Joseph Brugère tábornokkal,² aki a 132. gyalogezred felettes alakulatát, a 12. gyaloghadosztályt vezette. A tábornok pártfogásába vette a tehetséges fiatal századost, akit 1893 szeptemberében segédtisztjévé nevezett ki és a következő évek során egyengette pályafutását. Ez a megbízatás 1897 decemberéig tartott, amikor Berthelot visszerült a 132. gyalogezredhez, majd 1899 júliusában a 115. gyalogezredhez. 1899 decemberében újból Brugère tábornok mellé került, aki Párizs katonai kormányzójaként teljesített szolgálatot és vezérkarába helyeztette a fiatal tisztet. Az 1900-ban megrendezett párizsi világkiállításon ő felügyelte a francia hadsereget bemutató pavilon felállítását és működését a rendezvény alatt. 1900 júliusában a Legfelsőbb Háborús Tanács alelnökévé nevezték ki Brugère tábornokot, aki segédtisztjeként az új beosztásába is magával vitte Berthelot századost. Az utóbbit munkája elismeréseképpen 1900 novemberében zászlóaljparancsnokká nevezték ki.³

1901 szeptemberében került sor a francia szárazföldi haderő éves nagy hadgyakorlatára Reims térségében, amelyet a francia köztársasági elnök és II. Miklós orosz cár is megtekintett. A hadgyakorlat levezénylése Brugère tábornok és stábjá feladata volt, amely a visszajelzések alapján jól sikerült.⁴ Minden bizonnyal itteni

szolgálataiért kapta meg a Becsületrend lovagi fokozatát Berthelot is 1902 júliusában.⁵ 1903-ban önálló parancsnoki megbízatást kapott – korábbi pártfogója stábját maga mögött hagyva – a 20. gyalogos vadászászlóalj parancsnokaként. 1906 januárjában Brugère tábornok újból igényt tartott Berthelot szolgálataira és a hadsereg fegyverbeszerzéseért felelős szolgálatához nevezte ki. A felívelő pályájú tiszt ebben a szerepkörben is jól megállta a helyét, mivel 1907 márciusában alezredesi rangba lépett előre, majd ugyanezen év októberében a vezérkar technikai bizottságának titkára lett. A vezérkari munka tovább gyorsította Berthelot előrelépését a ranglétrán, mivel 1910-ben ezredessé nevezték ki, majd 1911-től a 94. gyalogezred parancsnoka lett, de közben megőrizte pozícióját a vezérkarban is a következő két és fél év során.⁶ A hadsereg főparancsnokának, Joseph Joffre tábornoknak a stábjában dolgozott, 1913 augusztusában oroszországi útjára is elkísérte felettesét. 1913 decemberében dandártábornoki kinevezést kapott, 1914 januárjától pedig már a vezérkar aktív tagja volt, a hadműveletek megtervezésében is részt vett. Joffre annyira bízott Berthelot képességeiben, hogy rábízta a Németország elleni hadműveletek kidolgozását, így a később XVII-es terv néven ismertté vált francia offenzíva tervei szinte teljes egészében az újdonsült dandártábornok munkájának eredményeként születtek meg.⁷ Jól jelzi, hogy a francia hadvezetés mennyire bízott a terv sikerében és mennyire értékelte annak kidolgozóját, hogy Berthelot tábornokot 1914 augusztusában a Becsületrend tiszt fokozatával tüntették ki.⁸

A terv értelmében egy Németország elleni háború esetén a gyors mozgósítással felduzzasztott létszámú francia haderőt a vasút segítségével rövid idő alatt a francia–német határvidékre kell összpontosítani, majd nagyerejű offenzívák sorozatával vissza kell szerezni az 1871-ben elveszített elzászi területeket. Ez a terv nem számolt a rendkívül kedvezőtlen terepviszonyokkal, a német haditervekkel, valamint a német haderő nyugaton bevethető létszámával. Ezek a tényezők ugyanakkor meghatározónak bizonyultak, mivel a francia hadseregével azonos létszámú német csapatok szilárd védelmet alakítottak ki a számukra kedvező terepre támaszkodva, ugyanakkor pedig Belgiumon keresztül nagyszabású átkaroló hadműveletet indítottak, amelyet csak Párizs előterében sikerült megállítani. Ezzel tehát a francia haditerv teljes kudarcot vallott, a francia katonai vezetésnek pedig a remélt gyors győzelem helyett hosszan elhúzódó háborúra kellett berendezkednie, amely ráadásul a konfliktus utolsó napjáig Franciaország területén zajlott és elképesztő méretű károkat okozott.⁹

Ez a kudarc természetesen Berthelot pályafutására is kihatott, akit 1914 novemberében eltávolítottak a vezérkar kötelékéből és egy frissen felállított egység, az 5. tartalékos hadtest élére nevezték ki ideiglenes vezérőrnagyi rangban, ami a magasabb rendfokozat ellenére egyértelműen jelentős visszalépés volt a tábornok korábbi beosztásához képest. Az alakulat kötelékébe csupán két különítmény, a 14. gyalogoshadosztály és az 55. tartalékos gyalogoshadosztály tartozott, tehát nem képviselt különösebben magas harcértéket. A kritikus hadi helyzetben az egység ennek ellenére fontos feladatot kapott: egy, az észak-franciaországi Soissons váro-

sától északra elhelyezkedő hídfőállást kellett megszilárdítania. A január 8-án meginduló francia offenzíva az 55. tartalékos gyalogoshadosztály bevetésével kezdetben sikeresen teret nyert a német védőkkel szemben, de a 10-én végrehajtott német ellentámadás visszavetette a francia csapatokat.¹⁰ 13-án a 14. gyalogoshadosztály próbálta visszafoglalni az elveszített állásokat, de nem járt sikerrel.¹¹ A hadművelet súlyos kudarccal zárult: a francia haderő 11.000 katonát és 25 ágyút veszített, valamint teljes egészében fel kellett adnia a hídfőállást. A parancsnokság a kudarc fő felelősének Berthelot tábornokot tartotta, akit ezért január végén le is váltottak az alakulat éléről.¹²

Ezt követően a tábornok egy ideig nem kapott újabb parancsnoki beosztást, ami jól jelzi, hogy mennyire megingott a felsőbb vezetés Berthelot képességeibe vetett hite. A hadi helyzet alakulása mégis úgy hozta, hogy újabb esélyt kapott a bizonyításra, amikor 1915 augusztusában a 32. hadtest megürült parancsnoki posztjára nevezték ki tényleges vezérőrnagyi, majd később altábornagyi rangban. Az alakulathoz két egység tartozott, a 40. és a 42. gyalogoshadosztályok, amelyek a háború első napja óta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan harcoltak, tehát ez a hadtest harcedzett, élvonalbeli különítmény volt.¹³ A negyedik hadsereg kötelékébe tartozó hadtest 1915 őszén a második champagne-i csatában vett részt, ahol az elszenvedett veszteségek ellenére jól helytállt, majd egy hosszabb pihenő után – amely 1915 december végétől 1916 március elejéig tartott – 1916 tavaszán a verduni csatában vetették be. A három hónapig tartó részvétele során a hadtest a rábízott védelmi és támadási feladatokat sikeresen teljesítette,¹⁴ Berthelot vezetői képességeit pedig annyira elismerték, hogy átmenetileg egy harmadik hadosztályt – az úgynevezett ideiglenes Weywada hadosztályt, mely a 14. és 248. gyalogoshadosztályból állt – is a parancsnoksága alá helyezték.¹⁵ A hadtestet a központilag kidolgozott rotációs rendszerhez igazodva június közepén kivonták a harcokból és a hátszágba irányították pihentetésre és feltöltésre. Berthelot tábornokot az itt nyújtott teljesítménye alapján a francia nézőpont szerinti győzelem egyik kivívójának tekintették, 1916 májusában a Becsületrend parancsnoki fokozatával jutalmazták,¹⁶ így sikerült kitörnie korábbi elszigeteltségéből, és a francia hadvezetés újból számolt vele komolyabb feladatok kapcsán is.¹⁷

3. A romániai katonai misszió élén

A balkáni hadszíntér az antanterőknek az 1915 áprilisában a Dardanellák elfoglalására indított partraszállási hadműveletének kudarca után vált nagyobb jelentőségűvé, amikor a Török Birodalommal szemben sikertelenül bevetett francia és brit nemzetközösségi haderőt Görögországba szállították át, ahol Szaloniki központtal egy megerősített tábornokot hoztak létre azzal a céllal, hogy onnan nyújtsanak támogatást Szerbiának. Ennek következtében rövid időn belül az itteni erőkoncentráció – még ha a szerb állam védelmét nem is tudta biztosítani – lehetővé tette az antant balkáni pozícióinak védelmét a központi hatalmak Szerbia legyőzése után dél felé

előretörő csapataival szemben. A Szövetséges Keleti Hadseregen belül működő Francia Keleti Hadsereg létszáma 1916 végére már elérte a 210.000 főt, így egyértelműen Franciaország biztosította a haderő legnagyobb részét, amelynek következtében az egyesített hadseregek parancsnoka is francia volt (1916 augusztusától 1917 novemberéig Maurice Sarrail, ezt követően 1918 júniusáig Adolphe Guillaumat, végül pedig a háború végéig Louis Franchet d'Espèrey tábornokok).¹⁸ Annak ellenére, hogy az antanterők egyértelmű létszámfölényben voltak a központi hatalmak csapataival szemben, nem voltak képesek áttörni az utóbbiak védelmi vonalait, ehelyett nagy veszteségekkel járó állásháború alakult ki a Balkán-félszigetet kelet-nyugati irányban két részre osztó frontvonal mentén. Mivel az itt zajló hadműveletek nem jártak a remélt eredményekkel, az antantállamok fokozták diplomáciai erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy saját oldalukon vonják be Romániát a háborúba, így pedig döntő győzelmet érjenek el a balkáni hadszíntéren.¹⁹

Románia 1914 augusztusában semlegesnek nyilvánította magát, de folyamatosan tárgyalt a két katonai-politikai blokk képviselőivel esetleges hadba lépésének ellentételezéséről. Mivel Románia legfőbb célja az Osztrák–Magyar Monarchia területén – elsősorban Erdélyben és a Bánságban – élő románok saját fennhatósága alatti egyesítése volt, amely területekről sem Bécs, sem Budapest nem kívánt lemondani, így a központi hatalmakkal érdemi megegyezésre nem volt esély. Az antant ugyanakkor készséggel tett ilyen irányú ígéretet, így 1916. július 23-án Románia megállapodást írt alá az antant képviselőivel a központi hatalmak elleni hadba lépéséről augusztusi 7-i dátummal. Utóbbi az is elősegítette, hogy Franciaország 121.000 puskát, 212 ágyút, 172 repülőt, valamint jelentős mennyiségű más hadfelszerelést szállított Romániának Arhangelszken keresztül július folyamán. Ennek ellenére a román kormány nem lépett be a háborúba, mivel újabb feltételeket szabott az antantnak, így végül csupán 1916. augusztus 17-én született újabb megállapodás, melynek értelmében Románia kizárólag az Osztrák–Magyar Monarchia ellen lép hadba, a központi hatalmakhoz tartozó Bulgáriát viszont nem támadja meg. Ennek következtében a román hadüzenetre augusztus 27-én este került sor, de a román hadsereg a nap folyamán már ezt megelőzően megindította támadását az erdélyi területek ellen.²⁰ A román vezetés elszeparált hadüzenete nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel rövid időn belül Németország, Bulgária és Törökország is hadat üzent Romániának, illetve aktívan részt is vett a román hadsereg elleni küzdelemből. Ebből kifolyólag a román haderő a kezdeti erdélyi sikerek után gyors és nagyszabású vereséget szenvedett (50.000 halott, 180.000 sebesült, 140.000 hadifogoly), a központi hatalmak csapatai pedig betörték Románia területére, 1916. december 6-án Bukarestet is elfoglalták. A királyi udvar és a kormány az ország északkeleti részére települt át, miközben a román hadsereg a Szeret folyó vonaláig szorult vissza, ahol már az orosz csapatok támogatását is élvezve új védelmi vonalat épített ki.²¹

Ebben a kritikus helyzetben a román kormánynak külső segítségre volt szüksége, ezért a közvetlen orosz támogatás mellett elsősorban Franciaország beavatkozását

kérte, amellyel már komoly múltra tekintett vissza a katonai jellegű együttműködése.²² Ennek következtében került sor 1916. szeptember 20-án egy francia katonai misszió felállítására, amelynek élére Berthelot tábornokot nevezték ki,²³ aki jelentős vezérkari tapasztalattal rendelkezett, így alkalmasnak tűnt a rá váró feladatok kivitelezésére, vagyis a vereséget szenvedett román hadsereg teljes újjászervezésére, felfegyverzésére, majd újbóli harcra vetésére. A megbízólevelét kézhez kapva Berthelot 1916. október 1-én hagyta maga mögött Párizst, hogy Nagy-Britannián, Norvégián, Svédországon és Oroszországon keresztül Romániába utazzon, ahová október 16-án érkezett meg egy 20 főt számláló különítmény élén.²⁴ Bár feladata alapvetően a hadsereg sorainak rendezése volt egy későbbi bevetésre, a különösen súlyos hadihelyzetben tanácsadói szerepét maximálisan kihasználva rávette a román hadvezetést, hogy december elején vállaljon csatát Bukarest előterében a központi hatalmak csapataival szemben. A tábornok abban bízott, hogy a marne-i csatához hasonlóan sikerülhet megállítani a német–osztrák–magyar csapatok előretörését az Argeş (Argyas) folyó mentén, azonban ez a kísérlet teljes kudarccal végződött, és néhány nappal később a román főváros is elesett.²⁵

Mivel egyértelművé vált, hogy a román hadsereg felkészültsége és felszereltsége nem teszi lehetővé, hogy a siker esélyével vegye fel a harcot a központi hatalmak erőivel szemben, a Szeret folyóra támaszkodó és az orosz csapatok által is megerősített védelmi vonal menedékében 1917 elejétől a román haderő újjászervezése vált az elsődleges feladattá. Ennek a feladatnak az oroszlátnrésze a Berthelot vezetése alatt álló katonai misszióra hárult. A francia tábornok hivatalosan a román hadsereg főfelügyelői posztját látta el, valamint a román uralkodó személyes tanácsadója volt katonai kérdésekben. Február folyamán a közvetlen parancsnoksága alatt álló francia kontingens a 430 tisztet, valamint körülbelül 1.200 altisztet és közkatonát számlált. Ennek tagjait szaktudásuknak megfelelően osztottak be a román fegyveres erők különböző egységeihez (gyalogság, tüzérség, haditengerészet, légi erő stb.), hogy azok kötelékében működjenek közre a katonák kiképzésében és ismertessék meg velük a modern fegyverzetet.²⁶ Az utóbbi Franciaországból érkezett, amely nem csupán gyalogsági fegyvereket, tüzérségi anyagot és repülőket tartalmazott, hanem a román helyzet súlyosságára való tekintettel felszerelési tárgyakat, szövetet az egyenruhák elkészítéséhez, valamint élelmiszert is. A fegyverek és a felszerelés tengeri úton érkeztek Oroszország jeges-tengeri kikötőibe, ahonnan vasúton szállították tovább Romániába.²⁷ Bár a kiképzést hátráltatták a rossz higiénés viszonyok miatt terjedő járványok, az egységekhez rendelt francia katonák nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a román alakulatok minél előbb harcra vethetőek legyenek.²⁸

A francia katonai misszió vezetése 1917 májusának végén úgy ítélte meg, hogy a francia vezetéssel végrehajtott újjászervezés sikeres volt, és a román hadsereg készen áll a harcokban való újbóli részvételre. Ugyanakkor Berthelot nem kívánta elengedni védenecsei kezét, ezért javasolta, hogy az alakulatok kiképzéséért felelős francia tisztet vonják be az azokra vonatkozó hadművelési tervek kidolgozá-

sába, amelyet a román kormány jóváhagyott, így a francia misszió tagjai a továbbiakban is nagy befolyást gyakoroltak a román hadsereg tevékenységére.²⁹ Ennek a haderőnek a bevetésére a Kerenszkij-offenzívához igazodva 1917 júliusában került sor, amely az orosz hadművelet kudarcra miatt nem bizonyult sikeresnek, ugyanakkor a román csapatok szívósan védték moldvai pozícióikat, így nem került sor az előző évi összeomlásra hasonlító nagyszabású vereségre.³⁰ Az orosz katonai sikertelenség ugyanakkor annyira megrendítette az orosz kormány helyzetét, hogy november 7-én a bolsevikok átvették a hatalmat Oroszországban és azonnal békét ajánlottak a központi hatalmaknak. Tekintettel arra, hogy a román haderő önmagában csekély erőt képviselt a keleti hadszíntéren, a román vezetés is tárgyalásokat kezdett ellenségeivel, amelynek eredményeképpen – Berthelot ellenkező tartalmú nyomatékos kérése dacára – december 9-én fegyverszüneti szerződést írt alá Foksányban (románul Focșani). Ezt követően már csak idő kérdése volt a béke megkötése, amelyre végül 1918. május 7-én Bukarestben került sor.³¹ A központi hatalmak képviselői már az előzetes tárgyalások során felszólították a román kormányt, hogy utasítsa ki területéről az antanthatalmak katonai misszióit, ezért ezek – köztük a Berthelot vezette francia különítmény is – március 9-én elhagyták Romániát. A francia katonák vasúttal jutottak el Murmanszkba, ahonnan hajóval utaztak Nagy-Britanniába, onnan pedig Franciaországba, ahova május 7-én érkeztek meg. A másfél évvel korábbi helyzethez képest megváltozott viszonyokat jól jelzi, hogy akkor az ellenkező irányú út megtételéhez két hét kellett, ekkor pedig már közel két hónapig tartott az utazás – elsősorban a forradalmi Oroszországon való átkelés nehézségei miatt.³²

Berthelot Romániában nyújtott teljesítményét a francia katonai és politikai vezetés éppúgy a messzemenőig elismerte, mint a román kormány. Előbbi már 1917 augusztusában a Becsületrend főtiszti méltóságára emelte,³³ hazatérése után pedig 1918. július 5-én a franciaországi hadszíntéren harcoló 5. hadsereg parancsnokának nevezte ki.³⁴ A román király személyesen tüntette ki a román fegyveres erők újjászervezéséért, a balkáni országban pedig az oroszok térdnyerésével szembeni kiállása kapcsán úgy emlékeztek rá, mint „aki románabb a románoknál”.³⁵ Berthelot új beosztásában is jól helytállt, mivel vezetése alatt az 5. hadsereg szeptemberben 30-án áttörte a német vonalakat és jelentős taktikai sikereket ért el.³⁶

4. A Dunai Hadsereg parancsnokaként

A balkáni hadszíntéren zajló események miatt a francia politikai vezetés figyelme hamarosan újra Berthelot-ra irányult, akit ekkor már korábbi tapasztalatai alapján a romániai ügyek szakértőjének és főképpen a román vezetés által nagyra értékelt személynek tartottak. A folyamatosan érkező erősítéseknek köszönhetően a Szövetséges Keleti Hadsereg 1918 nyarán már közel 600.000 főt tudott csatasorba állítani hozzávetőlegesen 30 hadosztály kötelékében, míg a másik oldalon csupán 14 hadosztály foglalt el védelmi állásokat. Ebből kifolyólag a nagyszabású

offenzíva, amely az új főparancsnok, Franchet d'Espèrey tábornok vezetésével szeptember 15-én vette kezdetét, elsősorú sikerrel járt. Néhány napi küzdelem után az antanterők áttörtek a frontvonalat, a háborús erőfeszítésekre belefáradt Bulgária fegyverszünetet kért, a központi hatalmak más nemzetiségű erői pedig érdemi ellenállás kifejtése nélkül vonultak vissza észak felé.³⁷ Következésképpen a balkáni hadszíntéren egyértelmű antantgyőzelem született, ugyanakkor még kérdéses volt, hogy ez egyben a többi hadviselő fél feletti győzelmet is jelenti-e, ezért a francia hadvezetés komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Románia újból háborúba léptetésével harapófogóba szorítsa a visszavonuló német és osztrák–magyar csapatokat, ezzel pedig teljes és végleges győzelmet arasson a Balkánon és Kelet-Európában. A román vezetés – arra hivatkozva, hogy nem ratifikálta a bukaresti békét – hajlott is rá, hogy újból belépjen a háborúba és valóra váltsa a háború előtti területi növekedésről szőtt álmait, ugyanakkor komolyan tartott a központi hatalmak visszavonuló csapatainak harcértékétől, ezért csupán akkor volt hajlandó megindítani saját hadműveleteit, amikor az antanterők elérik a Duna vonalát és közvetlen segítséget tudnak nyújtani számára. Ez ugyan nem felelt meg teljes mértékben a francia elvárásoknak, hiszen éppen a kétoldalról megvalósuló bekerítés lehetőségét tette lehetetlenné, de a francia kormány jobb híján elfogadta ezt a késleltetett hadba lépést.³⁸

Ebben a helyzetben kapott parancsot Berthelot 1918. október 1-én arra, hogy utazzon a Balkán-félszigetre, ahol az október 28-án a korábbi Francia Keleti Hadsereg egy részéből felállított Dunai Hadsereg vezetőjeként vezérezredesi rangban összetett feladatokat kellett végrehajtania. Az október 7-én Clemenceau által neki adott parancsnok értelmében korábbi kapcsolataira építve elő kellett készítenie Románia hadba lépését, ezt követően pedig a román és francia csapatok tevékenységét összehangolva fel kellett szabadítani az ország megszállás alatt álló területeit, majd pedig két évvel korábbi munkáját folytatva újjá kellett szerveznie a román haderőt annak érdekében, hogy az bevethető legyen akár az Osztrák–Magyar Monarchia, de még inkább a bolsevik Oroszország ellen. A Berthelot rendelkezésére álló haderő nem volt túl jelentős: három francia (a 30., az 57. és a 16. gyarmati) és egy brit (a 27.) gyalogoshadoszály, valamint egy lovasezred. Emellett a vezérkar fontos kikötése volt, hogy Berthelot-nak műveleteit a hadszíntér parancsnokának, Franchet d'Espèrey-nek az alárendeltségében kellett végrehajtania.³⁹ Vele párhuzamosan, de tőle nyugatabbra a Fiume–Zágráb–Budapest–Bécs vonalig tevékenykedett a Francia Keleti (majd 1919. március 1-től Magyarországi) Hadsereg fennmaradó (összesen három gyalogoshadosztály és egy lovasdandár) része Paul Prosper Henrys tábornok vezetése alatt, amelynek biztosítania kellett nem csupán a hadműveletek sikeres lezárását, de a háború utáni stratégiai pozíciók biztosítását is.⁴⁰

Berthelot október 13-án érkezett meg Szalonikibe és azonnal felvette a kapcsolatot a román vezetéssel annak érdekében, hogy elérje a mielőbbi újbóli román hadba lépést. Ugyanakkor minden erőfeszítése ellenére a román kormány csak

november 9-én üzent hadat, amikor az első francia csapatok átlépték a Duna vonalát,⁴¹ így a visszavonuló német csapatok (a Mackensen-seregcsoport) remélt bekerítésére nem került sor,⁴² mivel a román csapatok nem vállalkoztak az országon átvonuló erős kötelék megtámadására, csupán a nyomukban haladva kísérték őket nyugat felé.⁴³ Ezzel párhuzamosan Belgrádban november 13-án Károlyi Mihály magyar miniszterelnök és Franchet d'Espèrey tábornok aláírta a balkáni hadszínterre vonatkozó fegyverszünetet, az úgynevezett belgrádi konvenciót, melynek értelmében a magyar (illetve osztrák és német) csapatoknak ki kellett vonulniuk Magyarország demilitarizált keleti és déli területeiről, ahová szövetséges csapatok vonulhattak be az egyezmény betartatásának céljából, miközben a magyar haderőt 6 gyalogos- és 2 lovashadosztályra kellett csökkenteni.⁴⁴ A román kormány – mint újbóli hadviselő és ebből kifolyólag szövetséges fél – azonnal elrendelte az erdélyi területek megszállását, így az első román alakulatok már november 12-én átlépték a magyar határt.⁴⁵ A román hadsereg a német kötelékek semlegesítésének szándékával indokolta előrenyomulását, a valóságban azonban 24 órával lemaradva haladt ezek mögött és került velük minden esetleges összecsapást. A valódi román cél egy olyan kész helyzet teremtése volt, amelyben a román csapatok a korábban Románia számára ígért területek – vagy esetleg még annál is nagyobb kiterjedésű földrajzi zóna – felett biztosítják katonai fennhatóságukat, hogy a béketárgyalások során még hatékonyabban tudják képviselni területi igényeiket.⁴⁶

Ehhez a szándékukhoz komoly támogatót találtak Berthelot tábornok személyében, akit maga a román királyi pár is nagy szeretettel és lelkesedéssel üdvözölt december 1-én, amikor nagyszabású ünnepség keretében közösen bevonultak a felszabadult Bukarestbe, miközben ugyanezen a napon Gyulafehérváron egy román nemzeti gyűlés mondta ki Erdély és más kelet-magyarországi területek Romániával való egyesülését.⁴⁷ Berthelot nem véletlenül írta naplójában, hogy Romániát második hazájának tekinti,⁴⁸ így magától értetődő módon teljes egészében azonosult a román külpolitikai célokkal, amely meggyőződésében azok a román ígérek is megerősítették, mely szerint a magyarországi – és bukovinai – területekkel kapcsolatos igények teljesülése után a román hadsereg teljes egészében az oroszországi bolsevikok elleni intervenció haderőt fogja erősíteni.⁴⁹ A román vezérkar kérésére válaszolva december 2-án Clemenceau miniszterelnök engedélyezte a román hadsereg számára, hogy a belgrádi konvencióban megszabott demarkációs vonalig nyomuljanak előre, azonban Berthelot még ezen is túlment, amikor december 12-én engedélyezte a román csapatoknak, hogy a demarkációs vonalat átlépve további magyar területeket szálljanak meg. Ezt a – felettesei jóváhagyása nélkül meghozott – döntését csak december 15-én jelezte a hadszíntér parancsnoka, Franchet D'Espèrey, valamint Clemenceau felé. Ez az állásfoglalás parancsnoka rosszállását váltotta ki, aki semmissé tenni nem tudta beosztottja döntését, mely közben többek között Kolozsvár megszállásához is hozzájárult, de a miniszterelnök támogatásával elrendelte a román előrenyomulás leállítását, valamint rendreutasította Berthelot-ot hatásköre túllépéséért.⁵⁰

Ez az egyértelmű parancs akár rendezhette is volna a helyzetet, Berthelot azonban teljesen eltérően látta a helyzetet, mint felettesei. Egyrészt teljes mértékben azonosult az Erdélyre vonatkozó román állásponttal. Mint naplójából kiderül, 1918. december 25. és 1919. január 5. között egy erdélyi körúton vett részt, ahol nagyon megghatotta a románok lelkes üdvözlése, miközben teljes mértékben hitelt adott azoknak a híreszteléseknek, hogy a magyarok a románok kiűzését tervezték Erdélyből, valamint atrocitásokat követtek el ellenük. Emellett meg volt győződve róla, hogy a magyarok számaránya minimális a régióban, és az ezzel ellentétes tartalmú hivatalos statisztikákat a magyar hatóságok meghamisították.⁵¹ Ekkor tárgyalt Apáthy István erdélyi fő kormánybiztossal is, akivel december 31-én megállapodott az eredeti demarkációs vonal nyugati irányú eltolásáról a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonalig.⁵² A román fél ugyanakkor nem tartotta be a megállapodást, ezért – Berthelot támogatását élvezve – január elején folytatta előrenyomulását, amelynek során január 14-én magát Apáthyt is letartóztatták. Az újabb előretörést csupán Franchet d’Espèrey január 22-i, illetve Clemenceau január 24-i és 28-i határozott parancsai állították le a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá–Zám vonalon. Utóbbi újból hangsúlyozta, hogy Berthelot feladata a dél-oroszországi intervenció elősegítése, nem pedig a magyarországi román terjeszkedés támogatása.⁵³

Ugyanakkor a francia diplomácia – amely még nem alakított ki végleges álláspontot a románoknak juttatandó területek pontos kiterjedéséről – úgy vélte, hogy egy semleges zóna kialakítása a román és a magyar fél között stabilizálná a folyamatosan változó helyzetet és lehetőséget adna rá, hogy a békekonferencián szülessen döntés a pontos határokról. A semleges zóna északi határa a Szamos és a Tisza, déli határa pedig a Maros volt, míg keleten az Arad–Nagyszalonta–Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti vonal, illetve nyugaton a Debrecen–Orosháza–Hódmezővásárhely–Szegedtől öt kilométerre nyugatra húzódó tengely határolta.⁵⁴ A koncepció tervét március 20-án Vix alezredes adta át a magyar kormánynak (Vix-jegyzék), amely gyakorlatilag azonnal elutasította azt, ami maga után vonta a kormány bukását és a Tanácsköztársaság kikiáltását is.⁵⁵ A román vezetés azonnal megkezdte az új magyar politikai rendszer elleni katonai intervenció megszervezését, amelyet Berthelot is teljes mellszélességgel támogatott, ebből kifolyólag április 16-án engedélyezte a román hadseregnek, hogy a tervezett semleges zóna keleti határáig nyomuljon előre. Ez 20-ra megvalósult, azonban a román erők nem álltak meg, hanem a hónap végéig egészen a Tisza vonaláig haladtak előre, ahol a velük szemben álló kis létszámú magyar erők a folyóra támaszkodva meg tudták állítani az előretörésüket.⁵⁶ Ugyanakkor az események egyik fontos előmozdítója, Berthelot ezt már csak távolról követhette, mivel hatásköre folyamatos túllépése és feletteseivel való gyakori nézeteltérései miatt április 24-én Clemenceau leváltotta a Dunai Hadsereg éléről – amelynek parancsnokságát május 5-én Jean-César Graziani tábornok vette át – és hazarendelte Franciaországba.⁵⁷

5. Háború utáni elismerései és emlékezete

Bár 1919 májusában vissza kellett térni szülőhazájába, ez Berthelot számára nem jelentett törést sem katonai előmenetelében, sem pedig Romániával ápoltszoros kapcsolataiban. Hazatérése után 1919-ben Metz katonai parancsnokának nevezték ki, majd 1923-ban Strasbourgban töltött be ugyanilyen beosztást, miközben 1920 és 1926 között a Legfelsőbb Háborús Tanács tagja is volt, így komoly befolyást gyakorolt a francia hadsereg működésére.⁵⁸ 1922-ben a Becsületrend legmagasabb, nagykeresztesi méltóságát is megkapta,⁵⁹ így mindezek alapján elmondható, hogy 1926-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig – amelyre a szokásos nyugdíjkorhatárnál három évvel később került sor – sikeres karriert tudhatott magáénak. Berthelot esetében azonban az igazi elismerések ennek ellenére nem Franciaországhoz, hanem elsősorban Romániához kötődnek, ahol a tábornoknak szinte külön kultusza alakult ki már életében, ami aztán korszakokon átnyúlóan halála után is folytatódott.

A tábornok rendkívül jó kapcsolatokat ápoltszoros a román királyi párral, amely már 1918-ban román állampolgárságot adományozott neki, majd ezt követően is számos alkalommal találkozott vele. Mária román királyné két alkalommal is meglátogatta a tábornokot Franciaországban,⁶⁰ aki Foch marsallal együtt a királyi pár 1922-es gyulafehérvári koronázási ünnepségén is részt vett.⁶¹ Berthelot az 1920-as években számos alkalommal fordult meg Romániában különböző hivatalos látogatások alkalmával. A román hatóságok minden látogatása során nagy szeretettel fogadták és számos elismeréssel jutalmazták korábbi szolgálatait. Számos kitüntetés mellett 1923-ban a Hunyad megyei Alsófarkadinon található Nopcsa-kúriát – amelyet eredeti tulajdonosától a román állam elkobzott – a hozzá tartozó 70 hektáros birtokkal is neki adományozták,⁶² magát a települést pedig General Berthelot-nak nevezték át a tábornok iránt kiemelt elismerés jeleként. 1931-ben bekövetkezett haláláról az egész országban megemlékeztek, rövid idővel később pedig számos utcát és iskolát neveztek el róla, valamint több helyen is köztéri szobrot emeltek tiszteletére. Emlékét a következő évtizedek során is ápoltszoros, a Románia érdekében tett erőfeszítéseit különösen nagyra értékelték és ennek megfelelően emlékeztek meg róla a történeti munkákban és a tankönyvekben is. A második világháború után a kommunista állam gyanakodva szemlélte a nyugati országhoz kötődő katona körül kialakult kultuszt, ezért azt eleinte háttérbe szorította, majd 1957-től kezdve teljes egészében betiltotta, így Berthelot neve eltűnt a történelemkönyvekből, még a nevét viselő község is új nevet kapott 1965-ben: Unirea (egység). Nicolae Ceaușescu hatalomra kerülése után viszont újból előtérbe került a tábornok emlékének ápoltszoros, amely elősegítette a Franciaország felé való nyitást. Ez a tendencia – hol erősebben, hol gyengébben – a következő évtizedek során is fennmaradt, a román forradalom után pedig tetőpontjára ért, hiszen a román nemzeti érzelmek ápoltszoros mellett a francia–román kapcsolatok szorosabbá tételét is elősegítette. Ennek jegyében került sor arra, hogy 2001-ben Alsófarkadint (Unirea-t) újból a tábornokról nevezzék el, a Román Tudományos Akadémiára vissza-

szállt kúriát (Berthelot eredetileg erre az intézményre hagyta végrendeletében a birtokot) pedig felújították. Eközben Franciaországban emlékét – néhány történeti szakmunkán kívül – szinte kizárólag az ott élő román közösség ápolja, amely szobrot állított neki és rendszeresen megemlékezéseket tart róla.⁶³

6. Összegzés

Annak ellenére, hogy Berthelot tábornok nem tartozott a legjelentősebb és legismertebb francia katonai vezetők közé, az első világháború alatti és utáni tevékenységének Magyarországra gyakorolt hatása kiemelkedő volt. A háború egy kritikus szakaszában nevezték ki a Romániába küldött francia katonai misszió vezetőjének, az országban töltött idő alatt pedig nem csupán szoros kapcsolatokat épített ki a helyi vezetéssel, hanem annyira azonosult is annak képviselőivel, hogy céljaikat és ellenérzéseiket is magáévá tette. Ebből kifolyólag teljes mértékben támogatta a Nagy–Románia létrehozására irányuló terveiket, mely ezen felül erős magyarellenes érzésekkel társult. Ennek megfelelően, amikor 1918-19 folyamán lehetségre nyílt rá, a román érdekek képviseletében lépett fel még akkor is, amikor emiatt saját feletteseivel kellett konfrontálódnia.

Természetének jobb megismerése érdekében érdemes egyik tisztársa róla alkotott véleményét felidézni: *„Ez a kivételes intelligenciájú ember tele van hamis elképzelésekkel. [...] Furcsa figura ez a Berthelot tábornok. Ritka intelligens, elképesztő ékesszólással és íráskészséggel rendelkezik, emellett pedig hihetetlen emlékezőképességgel, amelyek segítségével mindenki csodálatát kiváltotta. A vezérkari kitelepülések során a térkép használata nélkül – amelyeket látszólag kívülről megjegyzett – elképesztő pontossággal adta ki az utasításokat. Ezt mindannyian elképesztőnek találtuk. Ugyanakkor az ítélőképessége nagyon rossz volt. [...] Elméleti szakember annak minden hibájával együtt: nem számol a csapatok harci kedvével és harcértékével, sem pedig az időtényezővel. Számára a katona csak egy paraszt a saktáblán, a vidék pedig egy lakosság és városok nélküli térkép.”*⁶⁴

Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy a román területgyarapodás – és az ehhez kapcsolódó magyar területvesztés – kizárólagosan az ő tevékenységének az eredménye lett volna, hiszen azokról a párizsi békekonferencián született döntés. Ugyanakkor a katonai status quo nagy hatást gyakorolt a határok meghúzására, annak kialakításában pedig központi szerepe volt Berthelot fellépésének, amely így hozzájárult ahhoz, hogy a Kárpát-medence keleti felének politikai hovartartozása a román érdekeknek és céloknak megfelelően alakuljon, amelyért a mai napig hálások neki Romániában.

JEGYZETEK / NOTES

1. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Registre matricule militaire, 1. old.
2. Joseph Brugère (1841–1918). A hosszú pályafutása során jelentős harctéri tapasztalatokat szerző tiszt 1887-ben kapott tábornoki kinevezést, 1892-től a 12. gyaloghadosztály, 1894-től pedig a 8. hadtest parancsnoka. 1894-től a Legfelsőbb Háborús Tanács tagja, majd 1900-tól alelnöke. 1906-ban nyugdíjba vonult, de 1914-ben kérte aktív szolgálatba helyezését. 1918-ig folyamatosan parancsnoki feladatokat látott el, a háború vége előtt néhány hónappal agyvérzésben hunyt el. AN LH/378/37. Brugère, Henri Joseph.
3. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Registre matricule militaire, 1-2. old.
4. Petit, Maxime (1916): Histoire de France contemporaine de 1871 à 1914. Larousse. Paris. 260. old.
5. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Registre matricule militaire, 2. old.
6. Grandhomme, Jean-Noël (2011): Henri-Mathias Berthelot, du culte de l'offensive à la stratégie globale. ECPAD. Paris. 208. old.
7. Lahaie, Olivier (2014): L'utilisation du renseignement de portée stratégique en France de 1911 à 1914. Stratégique. 2014/1. szám. 45. old.
8. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Promotion au grade d'Officier de la Légion d'honneur.
9. Duby, Georges (2007): Franciaország története II. Az új idők 1852-től napjainkig. Osiris Kiadó. Budapest. 219-223. old.
10. SHD GR 26 N 369/1. 55e division d'infanterie. J.M.O. 2 août 1914-31 décembre 1916, 30-35. old.
11. SHD GR 26 N 294/1. 14e division d'infanterie. J.M.O. 31 juillet 1914-27 septembre 1915, 40. old.
12. Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1931): Les Armées françaises dans la Grande Guerre. Tome II. Imprimerie Nationale. Paris. 317-327. old.
13. Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1923): Les Armées françaises dans la Grande Guerre. Tome III. Imprimerie Nationale. Paris. 310. old.
14. SHD GR 26 N 337/3. 40e division d'infanterie. J.M.O. 1er janvier 1916-3 janvier 1917, 17-46. old.; SHD GR 26 N 342/3. 42e division d'infanterie. J.M.O. 13 septembre 1915-1er novembre 1916, 72-113. old.
15. Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1923) 480. old.
16. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Promotion au grade de Commandeur de la Légion d'honneur.
17. Détrie, Jean-François (2017): Le général Arthur Boucher (1847-1933): une carrière atypique, une œuvre érudite (doktori értekezés). Université Paul Valéry - Montpellier III. Montpellier. 151. old.

18. Peev, Gueorgui (2016): Les Bulgares face aux Français sur le Front de Macédoine 1915–1918. In: Le Naour, Jean-Yves (szerk.): Front d’Orient, 1914-1919. Les soldats oubliés. Éditions Gausсен. Marseille. 83-99. old.
19. Galántai József (2000): Az I. világháború. Korona Kiadó. Budapest. 297-298. old.
20. Schiavon, Max (2016): Le Front d’Orient. Du désastre des Dardanelles à la victoire finale 1915-1919. Tallandier. Paris. 211-216. old.
21. Sandu, Traian (2015): La Roumanie, une victoire à la Pyrrhus. Irice. 2015/1. szám. 157-158. old.
22. Otu, Petre (2006): L’influence de la doctrine militaire française sur l’évolution de l’armée roumaine (1878-1940). Revue historique des armées. 2006/3. 38-40. old.
23. Ministère de la Guerre – État-Major de l’Armée – Service Historique (1933): Les Armées françaises dans la Grande Guerre. Tome VIII. Imprimerie Nationale. Paris. 72. old.
24. D’Azay, Francis B. (2018): « Vous me le rendrez à Bucarest !... » La mission roumaine du Général Berthelot (1916-1919). Petra. Paris. 19-48. old.
25. Otu, Petre (2006) 41. old.
26. Grandhomme, Jean-Noël (2006): La Roumanie en guerre et la mission militaire italienne (1916-1918). Guerres mondiales et conflits contemporains. 2006/4. szám. 22. old.
27. D’Azay, Francis B. (2018) 139-144. old.
28. Ministère de la Guerre – État-Major de l’Armée – Service Historique (1933) 322. old.
29. Otu, Petre (2006) 42. old.
30. Sziij Jolán (szerk.) (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real Könyvkiadó. Budapest. 475-476. old.
31. Galántai József (2000) 415-416. old.
32. D’Azay, Francis B. (2018) 334-367. old.
33. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Promotion au grade de Grand-Officier de la Légion d’honneur.
34. Ministère de la Guerre – État-Major de l’Armée – Service Historique (1935): Les Armées françaises dans la Grande Guerre. Tome VI. 2e Volume. Imprimerie Nationale. Paris. 468. old.
35. Otu, Petre (2006) 43. old.
36. SHD GR 26 N 34/8. Ve armée. J.M.O. 20 juillet 1918-1er février 1919, 55-57. old.
37. Schiavon, Max (2016) 322-362. old.
38. Sandu, Traian (2015) 159-160. old.
39. Bernachot, Jean (1970b): Les armées françaises en Orient après l’armistice de 1918. L’armée du Danube, l’armée française d’Orient. Ministère de la Guerre – État-Major de l’Armée – Service Historique. Paris.
40. Majoros István (1998): Francia intervenció Dél-Oroszországban (1918–1919). Századok, 1998/6. szám. 1330-1331. old.
41. D’Azay, Francis B. (2018) 378-401. old.

42. Sandu, Traian (1997): L'appui contesté du général Berthelot aux revendications roumaines au sujet de la Transylvanie et du statut d'allié, décembre 1918-avril 1919. *Revue roumaine d'histoire*, 1997/ 2. szám. 244. old.
43. Szijj Jolán (szerk.) (2000) 442. old.
44. Ormos Mária: Még egyszer a Vix-jegyzékről. *Századok*. 1979/1. szám. 321-322. old.
45. Pollmann Ferenc (2015): A forradalmak kora (1918–1919). In: Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi Kiadó. Budapest. 344. old.
46. Sandu, Traian (1997) 244. old.
47. Grandhomme, Jean-Noël (2006) 32. old.
48. D'Azay, Francis B. (2018) 419. old.
49. Sandu, Traian (2015) 160-161. old.
50. Ádám Magda (szerk.) (1993): *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Volume I. octobre 1918 – août 1919*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 140-155. old.
51. D'Azay, Francis B. (2018) 432-441. old.
52. Ormos Mária (1984): *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Kiadó, Budapest. 118. old.
53. Ádám Magda (szerk.) (1993) 209., 220-221., 227-228.
54. Bernachot, Jean (1970a): *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918. L'armée française d'Orient l'armée de Hongrie*. Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique. Paris.
55. Ormos (1984) 185-186., 208-211. old.
56. Szijj Jolán (szerk.) (2000) 591-592. old.
57. Sandu, Traian (1997) 247-248. old.
58. Torrey, Glenn E. (2000): *Henri Mathias Berthelot: Soldier of France, Defender of Romania*. The Center for Romanian studies. Iași, Oxford, Portland. 359. old.
59. AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias. Promotion au grade de Grand-Croix de la Légion d'honneur.
60. Grandhomme, Jean-Noël (2007): *La mémoire roumaine de la mission Berthelot (1918-2007)*. *Guerres mondiales et conflits contemporains*. 2007/4. szám. 24. old.
61. Grandhomme, Jean-Noël (2016): « L'homme fort du royaume ». *La reine Marie et la construction de la grande Roumanie (1913-1922)*. *Guerres mondiales et conflits contemporains*. 2016/4. szám. 19. old.
62. Olay Ferenc (1929): *Csonka-Magyarország megszállása és kulturális káraink*. *Budapesti Szemle*. 1929/2. szám. 236. old.
63. Grandhomme, Jean-Noël (2007) 24-35. old.
64. Idézi Lahaie, Oliver (2014) 49. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források:

Archives nationales:

AN LH/209/66. Berthelot, Henri Mathias.

AN LH/378/37. Brugère, Henri Joseph.

Service historique de la Défense:

SHD GR 26 N 34/8. Ve armée.

SHD GR 26 N 294/1. 14e division d'infanterie.

SHD GR 26 N 337/3. 40e division d'infanterie.

SHD GR 26 N 342/3. 42e division d'infanterie.

SHD GR 26 N 369/1. 55e division d'infanterie.

Szakirodalom:

Ádám Magda (szerk.) (1993): Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Volume I. octobre 1918 – août 1919. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Bernachot, Jean (1970a): Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918. L'armée française d'Orient l'armée de Hongrie. Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique. Paris.

Bernachot, Jean (1970b): Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918. L'armée du Danube, l'armée française d'Orient. Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique. Paris.

D'Azay, Francis B. (2018): « Vous me le rendrez à Bucarest !... » La mission roumaine du Général Berthelot (1916-1919). Petra. Paris.

Détrie, Jean-François (2017): Le général Arthur Boucher (1847-1933): une carrière atypique, une œuvre érudite (doktori értekezés). Université Paul Valéry - Montpellier III. Montpellier.

Duby, Georges (2007): Franciaország története II. Az új idők 1852-től napjainkig. Osiris Kiadó. Budapest.

Galántai József (2000): Az I. világháború. Korona Kiadó. Budapest.

Grandhomme, Jean-Noël (2011): Henri-Mathias Berthelot, du culte de l'offensive à la stratégie globale. ECPAD Paris.

Grandhomme, Jean-Noël (2007): La mémoire roumaine de la mission Berthelot (1918-2007). Guerres mondiales et conflits contemporains. 2007/4. szám. 23-35. old.

Grandhomme, Jean-Noël (2016): « L'homme fort du royaume ». La reine Marie et la construction de la grande Roumanie (1913-1922). Guerres mondiales et conflits contemporains. 2016/4. szám. 7-21. old.

Grandhomme, Jean-Noël (2006): La Roumanie en guerre et la mission militaire italienne (1916-1918). Guerres mondiales et conflits contemporains. 2006/4. szám. 15-33. old.

- Lahaie, Olivier (2014): L'utilisation du renseignement de portée stratégique en France de 1911 à 1914. *Stratégique*. 2014/1. szám. 43-56. old.
- Majoros István (1998): Francia intervenció Dél-Oroszországban (1918–1919). *Századok*, 1998/6. szám. 1323-1342. old.
- Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1931): *Les Armées françaises dans la Grande Guerre*. Tome II. Imprimerie Nationale. Paris.
- Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1923): *Les Armées françaises dans la Grande Guerre*. Tome III. Imprimerie Nationale. Paris.
- Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1935): *Les Armées françaises dans la Grande Guerre*. Tome VI. 2e Volume. Imprimerie Nationale. Paris.
- Ministère de la Guerre – État-Major de l'Armée – Service Historique (1933): *Les Armées françaises dans la Grande Guerre*. Tome VIII. Imprimerie Nationale. Paris.
- Peev, Gueorgui (2016): Les Bulgares face aux Français sur le Front de Macédoine 1915–1918. In: Le Naour, Jean-Yves (szerk.): *Front d'Orient, 1914-1919. Les soldats oubliés*. Éditions Gaussen. Marseille. 84-90. old.
- Olay Ferenc (1929): Csonka-Magyarország megszállása és kulturális káraink. *Budapesti Szemle*. 1929/2. szám. 234-243. old.
- Ormos Mária (1979): Még egyszer a Vix-jegyzékről. *Századok*. 1979/1. szám. 314-332. old.
- Ormos Mária (1984): *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Otu, Petre (2006): L'influence de la doctrine militaire française sur l'évolution de l'armée roumaine (1878-1940). *Revue historique des armées*. 2006/3. 38-49. old.
- Petit, Maxime (1916): *Histoire de France contemporaine de 1871 à 1914*. Larousse, Paris.
- Pollmann Ferenc (2015): A forradalmak kora (1918–1919). In: Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi Kiadó. Budapest. 339–352.
- Sandu, Traian (1997): L'appui contesté du général Berthelot aux revendications roumaines au sujet de la Transylvanie et du statut d'allié, décembre 1918-avril 1919. *Revue roumaine d'histoire*, 1997/ 2. szám.
- Sandu, Traian (2015): La Roumanie, une victoire à la Pyrrhus. *Irice*. 2015/1. szám. 155-170. old.
- Schiavon, Max (2016): *Le Front d'Orient. Du désastre des Dardanelles à la victoire finale 1915-1919*. Tallandier. Paris.
- Szijj Jolán (szerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Petit Real Könyvkiadó. Budapest.
- Torrey, Glenn E. (2000): *Henri Mathias Berthelot: Soldier of France, Defender of Romania*. The Center for Romanian studies. Iași, Oxford, Portland.